

PAMÁTKA A POZNÁNÍ

ÚVAHA O VÝZNAMU PRŮZKUMŮ V PÉČI O PAMÁTKY

DOC. DR. MOJMÍR HORYNA

Historická a umělecká památka je skutečností podstatně přesahující rozměr současnosti. Je dílem minulosti, které má být přítomností respektováno a budoucnosti odkázáno. Jinak řečeno, naše schopnost zachovat a chránit památky spolurozhoduje o bohatství hodnotového rejstříku kulturního života budoucnosti. O čem může dílo minulosti vypovídat stejně závažně přítomnosti i budoucnosti? V čem spočívá závažnost jeho výpovědi? A jaká je její povaha, je-li samotná fyzická existence díla nenahraditelná?

Je zřejmé, že plnost poselství díla, které je památkou, není vyjádřitelná žádnou jinou skutečností. Není zprostředkovatelná sebezobdobnější informací a dokumentací, které - byť seberozsáhlejší - prezentují vždy pouze část bytí památky. Jako hmotná skutečnost na určitém místě našeho světa je památka přímým výrazem i trvalým aktérem humanizace pouhé přírodní skutečnosti v dlouhodobém procesu vytváření kulturní krajiny. Tak je přímou a dynamickou prezentací domova, jako staletými utvářeného a tradovaného místa života našich předků, místa, kde tušíme nejenom kořeny našeho biologického žití, ale i zdroje a formační síly názorů, postojů a představ, které určují naše vztahování ke světu nejenom v polohách racionálních a racionalizovatelných, ale i v hlubších polohách emocionálních, fantazijně invenčních a dalších. Právě proto je tíha a opora domova rozumově nekonstruovatelná, ale i neoddiskutovatelná, je bází i zátěží, které dovolují růst a udržují rovnováhu života kulturního jedince i společnosti.

Zájem o původ a dějiny života je základní potřebou člověka od úsvitu dějin. V jeho směru je spolukladena základní otázka smyslu života, klíčový problém člověka jako jediného ze všech známých stvoření žijícího tak, že se výslovně vztahuje k vlastnímu žití. Otázky zdroje a původu proměřují základní dimenze tohoto vztahování. V nejstarších dobách byly zdroje a původ formulovány mýtem. Soulad původu člověka a kosmického řádu vši skutečnosti zajišťují i všechna velká náboženství, která rozvrhují život člověka ve své úplnosti naprosto nenahraditelným způsobem. Právě v duchu a dimenzích tohoto rozvrhování přetvářel člověk v minulých dobách přírodní skutečnost ve svůj domov. Poznáváním hodnot a řádu domova pak zpětně člověk prohlubuje uchopování smyslu skladby vlastního života. Odtud úcta ke starobylým obyčejům a věcem, dávno před vznikem dějepiscectví i památkové péče. Živý vztah ke starobylému jako „původnějšímu“ platil obecně pro evropského člověka až do období osvícenství. Dnes určuje vztah jenom nemnohých k jejich světu a životu. Většina současné populace, propadlá kultu novosti, však zároveň pociťuje zvláštní absenci čehosi podstatného ve skladbě svého života. Leckdy se obrací ke starobylému s neurčitou nostalgií a sentimentální nezacíleností.

Předvědecký vztah k památkám, jako aktům přímé prezentace minulosti a tradice v našem čase a prostorovém společenství přítomného a minulého, odkazuje k nejpodstatnějšímu jádru jejich hodnot. Právě odtud mohou památky motivovat i životní potenciál naší přítomnosti a jistě i budoucnosti. Jeden ze zakladatelů moderní památkové péče Alois Riegl tuto hodnotu označil jako „cenu stáří“. Jeho koncepce bývá však často chybně interpretována. „Cena stáří“ neznamená automatický nárůst hodnoty památky s přibýváním času od doby jejího vzniku. Skladba „ceny stáří“ je daleko subtilnější strukturovaná. Riegl ji interpretuje jako akt přímé prezentace minulosti v přítomnosti, který nám zjevuje naši trvalou vpojenost do kontinuity historického času stálého vznikání a zanikání, a tím nás otevírá naprosto nesuplovatelným způsobem k přijetí jedné ze základních dimenzí života vůbec. Právě fascinace spojitostí a silou času, jako síly vládnoucí osudům, promlouvá z obdivu romantiků k památkám středověku.

„Předvědecký“ vztah k památkám tedy odhaluje jejich nejpodstatnější, avšak nejobtížněji formulovatelné hodnoty. Ve vztahu k nim, totiž k existenci památky na původním místě a v původní konfiguraci, jsou všechny ostatní kvality - totiž památky jako hmotného pramene, dokladu minulého života, díla významného tvůrce, příkladu uměleckého druhu atd. - až druhotné. Nicméně právě jejich poznávání prohlubuje vztah k památce a konkretizuje a rozvíjí její základní výpověď. Proto již dávno před vznikem specializovaných historických disciplín můžeme u mnoha vzdělanců najít kombinaci zaujaté lásky a pronikavého poznání ve vztahu k památkám, u nás kupř. u Bohuslava Balbína SJ.

S rozvojem historických věd v posledních stoletích dospíváme postupně k velmi propracovaným metodám poznání, které umožňují nejenom detailní dokumentaci památky a podrobné objasňující přechzení jejích osudů. Subtilně propracované metodiky dovolují zároveň samostatně exponovat jednotlivé faktory její materiální i významové skladby. Dějiny umění ji hodnotí kupř. jako doklad vývoje slohu, historie jako pramen poznání hospodářského či duchovního života, technické disciplíny jako příklad užití a vývoje té či oné technologie apod. Toto poznání zapojuje památku mnohonásobně do širších historických souvislostí, někdy za cenu oslabení smyslu pro její individualitu a přílišného akcentování srovnatelných, dokladových hodnot. Jeden ze základních momentů významu metody stavebně historického průzkumu, konstituované před půlstoletím dr. D. Lібalem, a dále rozváděné jeho žáky, především dr. ing. J. Mukem, spočívá mimo jiné v radikálním obrácení všech specializovaných druhů poznání zpět k individualitě samotné památky, která je ústředním předmětem a cílem všeho poznávacího směřování.

Metoda stavebně historického průzkumu byla vypracována právě na počátku období, v němž jsou památky často z nejrůznějších důvodů velmi vážně ohroženy. To, že ani památky nejsou vyňaty ze zákonitosti běhu času, bylo jasné již klasikům památkové péče na počátku našeho století. Ve snaze učinit přítrž „vědeckému opravování“ a „vylepšování“ historie, k němuž tíhl naivní normativní scientismus předchozího období, formulovali zásadu minimalizace zásahů a principy konzervační metody ochrany památek. Posléze pak postulovali i krajní nárok památky na vlastní zánik v původní, novějšími zásahy nedotčené kráse. Tehdy ovšem „konečný stav“ pískovcové plastiky jako hromady písku hrozil v celém mocnářství nejvýše několika desítkám soch. Dnes je kritický a havarijní stav soch ve volné krajině téměř obecným jevem a ohrožuje tisíce památek, často i nejvýznamnějších. Podobně burcující je i stav mnoha stavebních památek, když na jejich chátrání měla lidská indolence podstatně větší podíl než přírodní a chemické procesy.

Při soudobé a metodicky zodpovědné obnově stavební památky je vstupní stavebně historický průzkum, prohlubovaný dále během akce, již zcela neodmyslitelný. Kde dojde k jeho opomenutí má to za následek škodu a zkomolení památky. Kvalifikovaně provedený a vyhodnocený průzkum nejenom zásadně prohlubuje naše poznání památky a jejího vývoje, ale jasně limituje i meze možných technických i architektonických zásahů. I nejrigoróznější zastánci pouhého konzervování památek musí připustit, že není účinného zásahu, který by nevedl k určité změně stavu objektu. Často je tato změna z hlediska existence památky žádoucí, je tedy protismyslné požadovat, aby po opravě byl stav a vzhled památky zcela totožný se stavem před opravou. Vždy třeba počítat s tím, že i nejnutnější a citlivě provedená technická údržba částečně promění optické kvality památky, i když zachová identitu jejího tvarového řešení. Romantismus, trvající na nedotknutelnosti památky a její neproměnitelnosti lidským zasahováním, je v dnešní době názorem přímo ohrožujícím fyzickou existenci památkového fondu, a tak paradoxně mířícím proti hodnotě, již se domnívá bránit.

V řadě případů je v rámci obnovy dokonce žádoucí určitá korektura stavu památky. Mínilm případy, kdy byla památka druhotně zkomolená či postižena nějakou znehodnocující úpravou. Tehdy je legitimní součástí obnovy architektonická i estetická rehabilitace, případně i restituce historického stavu tam, kde je možné obnovení exaktně doložitelné historické podoby. V celém okruhu těchto problémů poskytuje metodika stavebně historického průzkumu nenahraditelné vodítko. Jejím cílem není pouze dokumentace hmotového stavu památky, ale i dynamická interpretace jejího vývoje, jako jedinečného vrstvení architektonických a uměleckých koncepcí a jejich případného narušování, tedy výkonů primárně tvůrčí povahy a případné její absence. Tím je ovšem velmi podrobně formulována vnější i vnitřní hodnotová struktura díla. Teprve na této rovině pak lze smysluplně klást i zodpovídat otázky autenticity památky jako vynikajícího tvůrčího výkonu minulosti. A teprve na základě tohoto poznání možno i kvalifikovaně řešit vždy individuální a neopakovatelnou problematiku zachrany a obnovy památky.

V dalším dopadu je pak stavebně historický průzkum i metodou otevírající problematiku samotné historicity historie. Z této pozice zahlédá i reálné možnosti kvalifikované památkové péče a stavební obnovy památek. Péče - byť i deklarovaná zákonem - nemůže uzavřít památku do pomyslné sféry nedotknutelnosti její hmoty, požadované s dogmatickou neústupností. Mimo jiné prostě proto, že taková sféra vlastně reálně neexistuje. Dokonce péče sama je procesem historického života stavby, která je památkou, a tedy i určitého jejího proměňování. To však, že stavba je chráněnou památkou, by jí mělo zajistit specifický režim péče, zachovávající její hodnoty v odlišném rozsahu a hloubce i prostřednictvím odlišných technických postupů, než při opravách běžného stavebního díla. Principiálně zde vždy platí omezení nových zásahů na nezbytně nutnou míru, volba speciálních technologií i zcela specifické požadavky na kvalifikovanost provádějících sil. Rozsah žádoucích zásahů pak třeba určovat zásadně individuálně a na základě co nejhlubšího poznání průzkumy.

Kojinův Slouha